

Др Душан Ј. МАРТИНОВИЋ

УЛОГА КЊАЗА-КРАЉА НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША
У НАСТАНКУ И РАДУ КУЛТУРНИХ ИНСТИТУЦИЈА,
ПОКРЕТАЊУ (И САРАДЊИ) ПЕРИОДИЧНИХ ПУБЛИКАЦИЈА
У ЦРНОЈ ГОРИ

Ријетко је неки владар и уопште поглавар неке државе толико стваралачки судјеловао у свестраном културно-просвјетном напретку земље на чијем је челу био, као Никола I Петровић Његош. Таква његова улога потиче, несумњиво, отуда што он није био обичан државник, политичар и војсковођа, него и књижевник, истакнути културни и јавни радник.

Иако је на владарски трон ступио као деветнаестогодишњак, већ тада – на почетку своје државничке каријере, јасно је артикулисао своје опредјељење за културно-просвјетни ангажман. Током своје 58-годишње владавине успио је да своју државу – Црну Гору, територијално удвостручи (1878), па затим утростручи (1912), да је политички ојача и културно модернизује. – Чим је послјије ослободилачких ратова 1876-1878. године мало одахнуо, знао је књаз Никола оцијенити шта му ваља чинити на културном препороду Црне Горе.

Зналачки је и систематски радио на свестраном културном напретку црногорске државе: оснивао јој једну по једну насušну установу – национални театар (1884-1888), државну библиотеку и државни музеј (1893), национални архив (1895); иницирао покретање листова и часописа, обезбјеђивао финансијска средства за њихово излажење, старао се о набавци штампарских машина и опремању књигоvezачких радионица, бринуо о унапређивању штампарско-издавачке дјелатности. Урадио је доста, чак много, с обзиром на скромно стање црногорских финансија. Стварао је институције које ће сакупљати, обрађивати, чувати и његовати црногорско културно наслеђе, и бити снажан подстицај за даљи културни прогрес, темељ и развитак културних достигнућа за вријеме које ће тек доћи. Иницирао је, морално и материјално потпомагао покретање серијских публикација ради презентирања стваралачког опуса креативних снага које су све више нарастале у Црној Гори.

Иако је о последњем црногорском суверену из династије Петровић-Његош, књазу-краљу Николи I (1860-1918), као политичару, државнику, војсковођи и књижевнику релативно доста, може се слободно рећи двојачко писано¹: за живота махом глорификаторски, а после деетронизације (1918), мање-више, исполитизирано, – о њему као културном прегаоцу и његовом удјелу у покретању иницијатива за формирање и конституисање националних институција и других културних установа, које је он духовно, морално и новчано помагао; о његовом доприносу у покретању серијских (периодичних) публикација и развоју штампарског умијећа и штампарско-издавачке продукције – релативно је мало писано. Не постоји ни једна комплексна студија у којој је валоризован допринос Николе I културном препороду Црне Горе. – У историографији, публицистици и журналистици та и таква улога књаза-краља Николе спомињу се више узгред и спорадично.

Бавећи се низом недовољно расвијетљених проблема из културне историје Црне Горе, у више својих објављених радова истицали смо незаобилазну улогу Николе I у културном преображају Црне Горе, током друге половине XIX и почетком XX стољећа. Стога ћемо у нашем излагању дати шира тумачења и оцјене доприноса и значаја Николе I у стварању институционалне базе црногорске културе, потенцирајући и његове стваралачке иницијативе у покретању серијских публикација и узгредно дотичући његову сарадњу у њима.

Да бисмо из садашњег угла научне спознаје и перспективе науке објективно могли оцијенити свеколики културни допринос Николе I Петровића-Његоша, за вријеме његове дуге, безмало шездесетогодишње владавине Црном Гором, потребно је макар укратко имати увид у какво-такво стање културе у Црној Гори прије њега, што ће рећи у вријеме његових претходника, кроз замршени сплет неповољних друштвено-историјских и културно-просвјетних неприлика прве половине и средине XIX вијека.

Петру II Петровићу-Његошу пошло је за руком да први из династије Петровић-Његош оснује двије најважније, фундаменталне, просвјетно-културне институције: *Основну школу* (1834) и *Штампарницу* (1834). Захваљујући Штампарници, Његош је покренуо прву периодичну публикацију у Црној Гори – *Грлицу*, која ће као књижевни алманах и годишњак излазити пет година узастопно (1835-1839).

---

¹ Др Нико С. Мартиновић као један од приређивача *Цјелокупних дјела Николе I Петровића Његоша*, у 6. књизи (*Писма, Библиографија, Цетиње* 1969) дао је досад најцјеловитију библиографију црногорског суверена, која садржи 799 библиографских јединица, са разријешеним ауторским ознакама – шифрама и псеудонимима.

За краткотрајне владавине Његошевог наслѣдника – књаза Данила (1851-1860), првог свјетовног владара црногорског из династије Петровић-Његош, у злогласној првој Омер-пашиној години, почетком 1853. године црногорски књаз је био принуђен да оловна слова Његошеве штампарије претопи у пушчана зрна. На покушај тадашњег управника Штампарије Вука Врчевића да га одврати од таквог чињења, књаз Данило му је одсјечно одговорио:

„Знам ја то Вуко, као и ти, али кад је мука добро није, нужда и закон измјењује. Ја сам слушао да су моје стари владике, кад су се с Турцима клали, јеванђеља златна и друге црквене књиге буцали и од њих фишеке савијали у несташници карте, а камоли нећу ја растопити штампарију. – Ако Црна Гора овога пута прекужи, опет ће она, ако Бог да, набавити љепшу и бољу штампарију, а ако је Турчин освоји неће штампарија у Црну Гору никад”.²

Стицајем срећних околности Црна Гора је у Омер-пашиној години скапулала, па су се Данилова предвиђања обистинила – доцније је набављена и љепша и боља типографија.

1.

У првој деценији своје владавине књаз Никола I направио је два потеза за трајан спомен у црногорској култури. Прво је 1862. године у другој Омер-пашиној години, када су турске јединице дошле надомак Цетиња, наредио да се архивалије, умјетничке слике, скуповљени намјештај и друге драгоцености из Двора са Цетиња измјесте на Његуше, што је познати чешки сликар Јарослав Чермак овјековјечио на једном свом платну – „Спашавање драгоцености из Двора” (чува се у прашком Народном музеју!). Друго, у прољеће 1867. године послао је црногорску делегацију на свесловенски конгрес, у Москви, који је одржан маја те године. С тим у вези, писао је књаз Никола 9. маја 1867. Илији Гарашанину:

„Овом приликом такођер не пропуштам јавити Вашем Превасходитељству да сам опремио мојега војводу и сенатора Петра Вукотића у друштву с мојим војводом и сенатором г. Илијом Пламенцом на московску етнографску изложбу и то *йоради узајамности свесловенске*, која се овим случајем хоће да покаже”.³

По повратку из Москве, црногорски делегати су дали иницијативу да се на Цетињу оснује Читаоница, што је свесрдно прихватио црногорски књаз, који је

---

² Вук Врчевић: *Оџранци за историју Црне Горе*. – Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 17, стр. 66.

³ Никола I Петровић Његош: *Писма. Библиографија*. Цјелокупна дјела, Књига шеста. Цетиње, 1969, стр. 75.

био и први члан-утемељивач приликом њеног конституисања 4. фебруара 1868. заједно са још 19 најугледнијих личности с врха држане и црквене хијерархије и из реда истакнутих представника јавног живота црногорског.⁴ Осим организовања читаонице и библиотеке, Друштво Цетињске читаонице (такав је званични назив) је у свом програму имало широк спектар културног дјеловања – позоришног, музичког и музеолошког.⁵ Убрзо, међутим, по оснивању Цетињске читаонице, црногорско-турски ратови 1876-1878. године паралисали су њезин рад. Тек послјије завршетка ових ослободилачких ратова и стицања на Берлинском конгресу (1878) и *de jure* међународног суверенитета и субјективитета, у Црној Гори је дошло до оживљавања културно-просвјетног миљеа, нарочито у црногорској пријестоници. Црногорски књаз-пјесник наставља активности раније започетог књижевно-културног препорода. Његовим личним ангажовањем у резиденцијалном му мјесту Цетињу, на Двору, створен је план за окупљање ширег круга напредних интелектуалаца, познатих културних и јавних радника, поглавито Срба из Војводине, Далмације, Лике и Херцеговине, и других крајева у оно вријеме под аустроугарском и османском окупацијом, тзв. *извањаца*, а било је, дакако, и странаца (П. А. Ровински).

Један од најзначајнијих извањаца био је Војвођанин Јован Павловић (Сремски Карловци, 1843 - Цетиње, 1892), који је по позиву књаза Николе дошао на Цетиње октобра 1878. године, гдје је до поткрај живота обављао најодговорније државне и друштвене функције у културно-просвјетном животу Црне Горе.⁶ Одмах по доласку у црногорску пријестоницу обновио је рад Цетињске читаонице и као њен предсједник (1879-1892) био њен *spiritus movens*: под његовим руководством а уз пуну сагласност црногорског суверена, Цетињска читаоница је постала главни организатор народних читалишта по црногорским градовима и селима. Ријечју, као нуклеус и матица многоструког просвјетно-културног дјеловања, Цетињска читаоница је извршила низ дјелотворних утицаја и неопходних припремних радњи за конституисање више, по властитом моделу, срод-

⁴ Митрополит Иларион Рогановић, војводе и сенатори: Божо Петровић, Петар Вукотић, Иво Радоњић, Ђуро Матановић, Миљан Вуковић, Петар Ф. Вујовић, сердар и сенатор Саво Јовићевић, војвода Марко Миљанов, архимандрит Висарион Љубиша, протојереј Стеван Капичић, ђакон Филип Радичевић, учитељи Ђуро Поповић и Шпиро Ковачевић, побочник Машо Врбица, капетан Богдан Милиновић, Илија Рамадановић, управитељ зложнице црногорске, Панто Пејовић и Алекса Ђорђевић, војни инструктори из Србије. (Уп. Др Н. С. Мартиновић: *Развој библиотекарства у Црној Гори од Пејтра II Пејтровића Њеџоша до 1945. године*. – Проблеми библиотекарства у Црној Гори, Цетиње 1965, стр. 17.)

⁵ Др Нико С. Мартиновић: *op. cit.*, стр. 18.

⁶ Уп. Др Душан Мартиновић – др Радивоје Шуковић: *Јован Павловић. Животи и дјело*. Нови Сад: Матица српска, 1988, 274 стр.

них или истовјетних институција у Црној Гори, и то: 1881. читаонице у Подгорици, Бару и Никшићу, 1884. у Улцињу; по варошима и селима: у Грахову, 1885, Виру (Вирпазару) 1886, Даниловграду 1889, Петровцу 1890, Колашину 1891, Андријевици 1892, Бајицама 1893, Љуботињу 1895, Шавнику 1898, Ждребаонику 1898, Велимљу 1903, Дражевину и Подгору 1904, Морачи и Опутним Рудинама 1905, Вилусима и Лијевој Ријеци 1906, на Трешњеви и у Барама Шумановића 1907. године итд. Занимљиво је овдје истаћи да су и Књажеви синови судјеловали у раду појединих читаоница, у чему се, такође, огледа утицај Двора и чланова књажевске фамилије на ширењу мреже читаоница у Црној Гори. Књажевић Мирко је био 1892. године покровитељ Андријевачке читаонице, а књаз Петар покровитељ Колашинске (1892), Шавничке (1899) и Бањско-вучедолске (1903). Хроничар је забиљежио да је књаз Никола 1896. даровао књигама и комплетима часописа Љуботињску читаоницу.⁷

За нас је, међутим, од особитог значаја што је Ј. Павловић приликом обнављања рада Цетињске читаонице септембра 1879, имајући ширу визију потребе за развојем библиотекарства у Црној Гори, покренуо акцију за оснивање библиотеке, која ће временом постати „сјемениште за државну библиотеку, када се ова буде установила као државни завод”.⁸

Павловић је, као први министар црногорске просвјете и црквених дјела и до краја живота предсједник Цетињске читаонице, много допринио увећању њених књижних фондова, нормативном регулисању њеног живота и рада. Колико је књаз Никола имао разумијевања за рад Цетињске читаонице и колико јој је био наклоњен види се и по овом податку: будући да су средства за подмирење расхода бројних активности Читаонице временом бивала недовољна, Павловић је, у циљу обезбјеђивања сигурнијих извора за њен несметан рад, средином 1883. године предложио да се покровитељства прихвати књаз Никола, што је овај и учинио – прихватио се, и том приликом дао 1.000 форинти.⁹ Наредне, 1884. године књаз Никола је дао Читаоници новац за набавку штампарије, с тим да штампа књижевни часопис *Црногорку*, о чему ће касније бити ријечи. У оквиру Цетињске читаонице се развило, или, пак зачело неколико културних институција (Позориште, Библиотека и Музеј) и покренуло неколико књижевних часописа (*Црногорка*, *Зейта*, *Луча* и *Књижевни лист*), што ће се видјети из наредног излагања.

⁷ Др Ђ. Д. Пејовић: *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Цетиње 1971, стр. 219.

⁸ Глас Црногорца, VIII/1879, бр. 37, 29. септембар, стр. 4

⁹ Глас Црногорца, XII/1883, бр. 50, 11. децембра, стр. 3; бр. 52, 25. децембра, стр. 3

2.

Прве подстицаје за рад на покретању сценске умјетности и оснивање националног театра у Црној Гори, дао је, свакако, књаз Никола. Будући и сам драматичар, стало му је било да своју једночинку „Балканску царицу” што прије види на сцени. Крајем 1883. године он је у више наврата, у ужем и ширем саставу књижевног круга на Двору, водио разговоре о својој драми у стиху „Балканској царици” и о могућностима њеног извођења на позорници. Разговорима је, дабоме, присуствовао и Јован Павловић, главни организатор и носилац свеколиког посла Цетињске читаонице, која је била својеврстан народни универзитет на којему су приређиване књижевне вечери, држана предавања из разних научних дисциплина, организоване позоришне представе и концерти. Послије дужих „вијећања”, на инсистирање Јована Поповића-Липовца, књажевог ађутанта, иначе пјесника и генерала, и других угледних интелектуалаца и Књажевих рођака, Никола I је дао сагласност да продуцент његове драме буде Цетињска читаоница, а редитељ Јован Павловић. При Цетињској читаоници је обновљено Добровољно (дилетантско) позоришно друштво у децембру 1883. године, које је одмах отпочело с пробама. Премијера је изведена 2. јануара 1884. године у импровизованој сали приватног објекта војводе Маша Врбице. За сценографију су коришћени намјештај и реквизити из Двора. Улоге су тумачили највиђенији црногорски главари – сердари и војводе и најглавнији оновремени интелектуалци цетињски – професори и књижевници, међу којима Симо Матавуљ, Лаза Костић и Јован Павловић. Постигнут је потпун успјех. Одушевљени књаз-пјесник и драмски писац обећао је дилетантима да ће „на прољеће подићи велику зграду, у којој ће бити позориште, музеј и читаоница”.¹⁰

У складу са Књажевим обећањем, на сједници од 23. фебруара 1884. Друштво Цетињске читаонице донијело је одлуку о подизању зграде за будући дом културе, којему књаз Никола „надјену име Зетски дом”.¹¹ Формиран је и посебан одбор за изградњу „Зетског дома”, на челу са Јованом Павловићем. Одбор је сачињавало 28 угледних личности политичког естаблишмента и културно-просвјетног живота, интелектуално језгро оновремених културних акција и прегнућа у Црној Гори.¹² Одбор је 1. марта 1884. издао проглас којим се обраћа добротворима за помоћ. У прогласу се, поред осталог, каже:

¹⁰ Симо Матавуљ: *Биљешке једног њисца*, Цетиње 1975, стр. 202.

¹¹ *Ibidem*, стр. 222.

¹² Блажо Петровић, Марко Петровић, Филип Петровић, Гавро Вуковић, Јово Љепава, Мило Мартиновић, Шпиро Огњеновић, Симо Матавуљ, Митар Бакић, Шпиро Поповић, Симо Мартиновић, Радоје Рогановић-Црногорац, Павел Аполонович Ровински, Никола

„Помозите сада, да се под Ловћеном подигне *Зетски дом*, који ће бити колијевка просвјете у Црној Гори.

Што урадите оввијем, себи ћете урадити, својој отаџбини, својој дјечи и потомству, цијелом Српству, цијелом Словенству и Човјечанству.

Са овога дјела засјаће образ исто онако, као што вам сја са вашијех дјела на бојном пољу.

Притеците па припалите луч просвјете, која ће да се ужди у Зетском дому, да јасном свјетлошћу расвијетли Црну Гору, да топлотом својом разгрије и узнесе срца свих нас!”¹³

Одзив је био изузетно добар. Прилози за изградњу „Зетског дома” стизали су из свих црногорских градова и села, из разних јужнословенских и словенских крајева. Књаз Никола је за пројектанта ангажовао трогирског архитекту др Јосипа Сладеа. Свечано су позоришној згради постављени темељи 1. маја 1884. године. Крајем јесени исте године здање је стављено под кров, а потпуно довршено и дато на употребу неколико година доцније. Позориште је коришћено за приказивање представа почев од 1888. године.

На сцени „Зетског дома” више пута су приказиване „Балканска царица” и „Књаз Арванит”, а представама је по правилу увијек присуствовао њихов аутор. Позоришне представе редовно је посјећивао књаз Никола и чланови његове породице, његова свита, дипломатски кор, те је својим присуством давао велику важност развоју сценске умјетности у нас.

Крупан допринос развоју позоришног живота у Црној Гори дао је књаз-краљ Никола I и у јубиларној 1910. години. Те године је 16. маја представом „Балканска царица” свечано отворено „Краљевско црногорско народно позориште” у „Зетском дому” на Цетињу, на основу Меморандума познатог српског комедиографа Бранислава Нушића, у којему је још октобра 1907, по наруџбини књаза Николе, дао комплетан пројекат за организацију професионалног позоришта. Том приликом је Никола I указао на позориште, као на „још један темељац у грандиозној згради умнога развитка драгог ми народа”, као на другу школу народа у којој се могу учити најсиромашнији као и најбогатији, у којој ће се црногорска крв умјетношћу оплемени и постати још храбрија, у којој ће будући нараштаји изучити велике творевине ума људског, упознати љепоту и

Брзуга, Новица Ковачевић-Граовски, Шћепо Кустудија, Јован Поповић –Липовац, Митар Пламенац, Петар Врбица, Марко Лековић, Марко Врбица, Јово Машановић, Нико Татар, Божо Новаковић, Вуко Вулегић, Васо и Јован Пипер (Милуновић). (Уп. Глас Црногорца, XIII/1884, бр. 10, 4. III, стр. 4).

¹³ Глас Црногорца, XIII/1884, бр. 10, 4. марта, стр. 4.

грдобу живота, „трагичност човјечјег духа”.¹⁴ Тада је (1910) попуњен глумачки ансамбл Краљевског театра квалитетним умјетничким особљем из Београда, Загреба и других центара. Репертоар је, по природи ствари, постао разноврснији и богатији. У јубиларној години „Краљевско црногорско народно позориште” је приказало 32, а наредне, 1911. године, 37 домаћих и класичних дјела. За вријеме аустроугарске окупације (1916-1918) сав је инвентар уништен, позоришна зграда претворена у коњушницу, а Државна библиотека, Музеј и Цетињска читаоница, које су у „Зетском дому” били смјештени још 1893. године – опљачкани. Приликом евакуације и бјекства из Црне Горе, крајем 1918, непријатељ је, да би заварао трагове свом варварском чину и културном злочину, спалио позоришну зграду „Зетски дом”.

3.

Идеју за оснивање државне библиотеке у Црној Гори први је покренуо Јован Павловић. Поднио је он 15. марта 1879. заступнику министра просвјете писану промеморију у којој предлаже оснивање двије најважније културне институције националног ранга и значаја: *библиотеку* и *музеј*. Павловићев предлог је био добро мотивисан и релативно лако изводљив, што се може закључити из једног дијела његовог поднеска, који овдје *ad litteram* доносимо:

„Данас нема у свијету једне иоле уређене државе, која не би имала своје библиотеке и свога музеја, да и не спомињем велике просвијетљене државе, које су саградиле монументалне палате за те заводе.

Крајње је вријеме да се та два завода и у Црној Гори установе. Библиотека државна, осим што би служила за помоћ нашијем наставницима, којијех ће број сваком годином све већи бити, но би још и за навјек сачувала многу драгоцену старину, која је сад, у оваквом стању нашем у опасности да се за свагда изгуби. Исто то вриједи и за народни музеј. Ја сам слушао, да по разнијем крајевима Црне Горе има много разбацанијех старина од неоцјењиве вриједности, које или зуб времена троши, или их људи, не познајући им вриједности, кваре и за своје обичне потребе употребљавају. Тијем се наноси и држави и науци губитак ненакнадив. Може лако бити, да ту, просто са незнања, пропадне каква вриједност, која би нову свјетлост просула на науку и која би с тога милиона вриједила, као што заиста имућни народи, напр. Инглези, грдне новце за набавку таквијех старина издају. Можда би црногорски музеј, кад би стручан човјек у њ покупио све старинске драгоцености, које се сада по Црној Гори растурене на-

¹⁴ Др Ђ. Д. Пејовић: *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*. Цетиње 1971, стр. 299.

лазе, био један од првијех у Јевропи – не спољашњом величином својом, него унутрашњијем садржајем, ријеткостима, које се иначе не би налазиле у свијету. А то је неизмјерна добит за земљу, благо неоцјењено, које би привлачило учени и други радознали свијет у Црну Гору.

Није ли боље да то благо сачувамо својој отаџбини и да га прикупимо све на једном мјесто, гдје ће се чувати као очи у глави, него да нам оно занавијек пропада растушено којекуд? Мислим да су ова питања за сваког разумног човјека и патриоту излишна. [...]

Што се тиче трошкова при оснивању овијех завода, за сада не би више требало од 100 фиорина а[устријске] в[риједности], а доцније колико се одреди буџетом Министарства просвјете. Осим тога имале би се уредити у Биљарди двије камаре (оне исте, гдје су сада књиге богословске библиотеке разбачене), гдје би се сада могла смјестити и библиотека и музеј. Доцније, ако буде било средстава, лако ће нам бити ширити се” [...].¹⁵

Знајући да сиромашна Црна Гора нема за ту сврху потребна финансијска средства и неопходан кадровски потенцијал, Павловић је, као што се види, предвиђао минималне материјалне расходе за почетак, а сам се нудио да бесплатно врши дужност библиотекара и кустоса Музеја.¹⁶ Када његова идеја није могла бити прихваћена, Павловић је, као што смо већ истакли, у септембру исте године пројигицао мудру солуцију да Цетињска читаоница оснује библиотеку која ће бити основ будућој државној библиотеци.

Павловићева идеја о оснивању државне библиотеке и народног музеја, на жалост, није реализована за његова живота (умро је 6. априла 1892). Његову идеју ће, међутим, остварити црногорски књаз годину касније у вријеме организовања величанственог јубилеја – 400. годишњице Црнојевића штампарије. Тада је, у част тог великог јубилеја, Никола I одлучио да оснује Јавну државну библиотеку, поклањајући у ту сврху 1.000 фиорина и велики број књига. Уз то, поклони у књигама и новцу стизали су из разних словенских крајева. Библиотека је, као што је истакнуто, била смјештена у „Зетском дому”.

Крајем 1896. године црногорски суверен је верификовао и „Закон о Књажевској Црногорској Државној библиотеци и Музеју”. Занимљиво је да је то учињено на свој имендан 6/19. децембра (на Никољ-дан). И у томе има неке симболике! Библиотеци је стављено у задатак да прикупља:

„све књиге српске које су досад штампане и које посад изиду, како би пре[д]стављала што потпуније књижевност српску; исти задатак има за све сло-

¹⁵ Д. Д. Вуксан: *Музеј и Народна библиотека на Цетињу*. – Записи, Цетиње, X/1937, књ. XVIII, св. 3, стр. 182-183.

¹⁶ *Ibidem*, стр. 183.

венске књижевности и друге стране, из којих ће одмах најважнија дјела по свијема струкама добављати; она ће особито настојавати да у овоме прикупи сва дјела на свијема језицима, која се баве Црном Гором” (чл. 7).¹⁷

Као што је овим *Законом* и предвиђено: „Државном библиотеком и Музејом” управљао је „нарочити библиотекар и чувар Музеја” којег је постављао министар просвјете „по Највишем одобрењу” (чл. 4). Тако је, дакле, по Књажевом одобрењу, за првог државног библиотекара био постављен професор Филип Ковачевић (Пријевор, 1860 – Котор, 1922), који је 1899. године израдио „Правила за уређење библиотеке”, *џлавни и сѣицијални катџалоџ и ѓрве шџамџане катџалошке листџиџе* и тиме поставио основе каталогизације у Црној Гори.¹⁸

Године 1905. књаз Никола ће инаугурисати и „Закон о штампи у Књажевини Црној Гори”, којим је Библиотека добила право на три обавезна примјерка „од сваке штампане ствари” на територији Црне Горе (чл. 4), предвиђајући доста ригорозне мјере у оно вријеме за неизвршавање законских обавеза („новчано од 100 до 300 круна, или затвором 10 до 30 дана”).¹⁹

Ваља нам рећи да је Државна библиотека (и Музеј такође) од почетка третирана као научна установа;²⁰ средства за њено издржавање редовно су предвиђана у виду сталне ставке у Буџету прихода и расхода Књажевине односно Краљевине Црне Горе.²¹

Књаз-краљ Никола I, разумије се, посебно је заслужан и за настанак Дворске библиотеке. Пошто је саградио Дворац (познат у народу као „Палац”) 1867. године, преселио се из Биљарде у новосаграђену резиденцију и у њој формирао солидну библиотеку. Користећи библиотеку свог трагично преминулог стрица – књаза Данила, коју је његова супруга књагиња Даринка, рођена Квекић (из Трста), увећавала иностраном литературом, књаз Никола је књижни фонд Дворске библиотеке стално увећавао: поклонима и куповином. Међу поклоњеним књигама најбројније су оне од руских царева, од суверена Италије и других европских владара, затим од разних домаћих и страних аутора, претежно оних који су посјећивали Црну Гору и о њој писали. Старе и ријетке књиге, инкуна-

¹⁷ *Закон о Књажевској Црногорској Државној Библиотеци и Музеју*. – Грлица, календар црногорски за просту 1897, Цетиње 1896, стр. 79

¹⁸ Уп. Др Нико С. Мартиновић: *op. cit.*, стр. 45-51.

¹⁹ *Закон о шџамџи у Књажевини Црној Гори*, Цетиње 1905, стр. 5.

²⁰ Др Нико С. Мартиновић: *op. cit.*, стр. 43.

²¹ *Буџет државних ѓрихода и расхода за 1908*, Цетиње 1908, стр. 30. *Буџет државних ѓрихода и расхода за 1909*, Цетиње 1909, стр. 34; *Буџет државних ѓрихода и расхода за 1910*, Цетиње 1910, стр. 32; *Буџет за 1911*, Цетиње 1911. (Партија за Народну библиотеку, Музеј и Позориште износила је 8.990 перпера)

буле и палеотипе, скупочијена лексикографска и енциклопедијска издања су превасходно откупљивана... Послије успјешног стручног и нормативног устројства Државне библиотеке, Ф. Ковачевић је по заповијести књаза Николе приступио сређивању Дворске библиотеке. И ова библиотека је имала свог професионалног библиотекара. (Библиотекар Дворске библиотеке од 1909. год. био је Милан Ј. Павловић.)²²

4.

Иако је 1890. године основан Народни музеј, а *Законом* из 1896. године ближе дефинисана његова дјелатност, традиција музејска на Цетињу је знатно старија. Према тврђењу Риста Ј. Драгићевића, „за вријеме владе књаза Данила постојао је богати војни музеј на Цетињу”.²³ Брижљивим настојањем књаза Николе 70-тих година минулог вијека *de facto* утемељена је прва музејска установа на Цетињу. Пробране ратне трофеје књаз Никола је држао у своме двору, док је неки дио остајао у Његошевој Биљарди, а за многобројни остали ратни плијен подигао је 1865. године посебну зграду звану Лабораторија,²⁴ која, заправо представља *први организован војни музеј на Цетињу* у данашњем смислу тог појма. (У згради „Лабораторије”, како се најчешће у народу називала, налазила се истовремено и скромна радионица за оправку пушака и израду пушчане муниције!) О овом музеју и његовим сталним поставкама сачувано је доста аутентичних записа и података у литератури, који представљају вјеродостојна свједочанства о његовом постојању и изгледу, па и континуираном дјеловању до почетка 1916. године.²⁵ Уосталом, тај музеј је имао своје управитеље (Илија Пламенац, Илија Хајдуковић и др.).²⁶ И Ј. Павловић је као што је истак-

²² Уп. Др Душан Мартиновић: *Портрети II*, Цетиње 1987, стр. 102; Лука Милуновић: *Милан Ј. Павловић (1876-1915)*. – Библиографски вјесник, XXV/1996, бр. 3, стр. 79-84.

²³ Ристо Ј. Драгићевић: *Државни музеј на Цетињу 1896-1956*. – Историјски записи, 1957, св. 1-2, стр. 64.

²⁴ *Ibidem*, стр. 66.

²⁵ М. Драгович: *Митрополит черногорскій Василиј Петровичъ и его сношенія съ Росіей*, С. Петербургъ 1882, 62 нап; Славјанскій календаръ на 1891 годъ, Петроградъ 1891, стр. 127; Арса Пајевић: *Из Црне Горе и Херцеговине – усјомене војевања за народно ослобођење 1876*, Нови Сад 1891, стр. 328-329; Драгутин Франић: *С ђацима кроз Босну-Херцеговину, Црну Гору...*, Доња Тузла 1901, стр. 197.

²⁶ Изненађује зашто је Народни музеј Црне Горе прошле и ове године разним изложбама „прослављао” стогодишњицу свога постојања (*sic!*) иако се, без дилеме, за годину оснивања Цетињских музеја може узети 1870. година! (Истини за вољу, и Његош је у својој резиденцији – Биљарди, имао јавно изложену збирку оружја – ратних трофеја!) Јер, уосталом, многи јужнословенски и европски музеји наслањају се, по природи ствари, на

нуто, у предлогу за формирање народног музеја (1879) истицао да „... досадашња збирка оружја и другијех драгоценијех старина имала би се систематично уредити и распоредити тако, да би могла служити за темељ Народном музеју...” Очигледно, књаз Никола је имао слуха да понуђену Павловићеву концепцију оживотвори – да од Војног музеја створи музеј са широм основом, па је, стога, 1890. године дао налог Павелу Аполоновичу Ровинском (Гусевка, 1831 – Гатчиново, 1916) да врши археолошка истраживања на локалитету Дукље, код Подгорице. Ровински је почетком 1890. и 1891. године нашао нешто старог новца, стаклених и глинених предмета, и сви ти експонати су депоновани у „Зетском дому”, у витринама „за будући музеј”. И разни археолошки предмети које је енглески археолог Ј. А. Р. Мунро пронашао на истом локалитету 1893. године, по захтјеву књаза Николе сређени су и остављени за Народни музеј.²⁷

Установљавање Народног музеја на Цетињу 1890. године наметало је императивну потребу да се законски регулише дјелатност ове важне културне установе, којој је црногорски суверен поклањао пуну пажњу. *Законом*, који је 6. децембра 1896. потврдио својим потписом Никола I, дефинисани су задаци Музеја. Речено је: „Државни музеј сабираће све старине које су нађене и које се нађу у Црној Гори, а тако исто и са другијех страна све важније ствари” (чл. 8). Може се слободно рећи да је књаз-краљ Никола I очински бринуо о комплетирању музејских збирки и чувању музеалија. Уочи Првог свјетског рата Музеј је имао четири одјељења: одјељење оружја, археолошко, нумизматичко и етнографско. Новембра 1918. непријатељ је, међутим, опљачкао цјелокупну имовину Музеја.

5.

Благодаречи књазу Николи I уређена је Државна архива на Цетињу 1895. године, па се та година уједно може сматрати датумом оснивања Архива Црне Горе. По наређењу Николе I, библиотекар Дворске и Државне библиотеке Филип Ковачевић саставио је 17. августа 1895. „Упуство за уређење Државне архиве”, а 29. августа исте године опет по изричитом налогу књаза Николе урадио је, и правилник који носи назив „Начин и средства по којијема ће се извршити Упуство за уређење Државне архиве”. У преамбули *Ујустива* наглашено је: „Дијељ је уређењу Државне архиве: сачувати списе од унутрашње и спољашње пропасти; уредити их тако да се могу лако прегледавати, руковати с њима,

сличну традицију и успостављају континуитет од „ембрионалних” зачетака музејских јединица.

²⁷ Р. Ј. Драгићевић: *op. cit.*, стр. 72

контролисати их и користовати се с истијема; наћи кључ каталозима архиве, помоћу којег се списи, кад је од којег потреба, лако и брзо налазе”. У наставку су дата детаљна упустава о чувању докумената, њиховом стављању у кошуљице и фасцикле; о њиховој стручној обради: исписивању сигнатура и регеста. Да би се обезбиједила стручна обрада архивалија и научно-информативних средстава у Државној архиви била су предвиђена два стручна руководиоца и „најмање шест опробаних прилежних и вјештих канцелиста” (канцелариста) који су имали да раде чак и недјељом и празницима (изузев Божића и Нове године) и то, што је посебно интересантно, „под непосредним надзором Његова Височанства Господара”, којему су морали свакодневно подносити извјештај о раду у Архиву.²⁸

Колика је пажња поклањана Државном архиву види се и по томе што је чак и у „Основни државни закон о Књажевској влади и Државном савјету”, који је потписао књаз Никола 6. децембра 1902, ушла ова значајна клаузула:

„Свако Министарство има свој засебни архив. Сваке навршене десете године скупљају се сви државни списи из средишних управа у Државни архив, у нарочито за то одређене просторије, гдје свака струка има своје засебно одјељење. Начелник сваког одјељења држи списе Државног архива у реду и издаје их на употребу по засебном уређењу о том”²⁹

Дворски архив као најважнији сегмент Државног архива налазио се лично у рукама краља Николе и он је о њему помно бринуо. Колика је његова брига била види се и по томе што је уочи слома Црногорске војске и одласка у егзил, почетком 1916. године, наредио да се „сва пробрана црногорска архива, почевши још од повеља из епохе Немањића, која је и иначе била у краљевом двору и под његовим личним надзором, као и најважније историјске и црквене драгоцености музејског карактера”³⁰ спакује у пет сандука великих и да се као пртљак пренесе једном мауном (чамцем), која је привезана за лађу која је одвезла за Скадар краљицу Милену и њену пратњу. Према подацима проф. др Тихомира Р. Ђорђевића, док је транспорт ишао Скадарским језером, над лађом су почели „кружити непријатељски аероплани”, па су се Краљица и њена пратња уплашили” да им лађа и мауна не буду сувише велика мета, те пресеку конопац, којим је мауна била везана за лађу”. Ђорђевић даље казује:

„Лађа отплови у Скадар, а мауна остане на Језеру, по коме је лутала докле је нису нашли неки Арбанаси и предали војводи Божу Петровићу, гувернеру Скадра. Видећи шта је у мауни, војвода врати ’кофере’ са архивом и све друго што

²⁸ Ibidem, стр. 70-71.

²⁹ Ibid, стр. 72.

³⁰ Ib., стр. 80

је било у мауни у дворца Крушевац, близу Подгорице. Ту је све остало докле Кнез Мирко Петровић није хтео 1918. године, поћи у Беч да се лечи”.³¹

У ствари, прије одласка у Беч, књажевић Мирко превезао је Архиву на Цетиње, те су је повјерљиви људи закопали у дворишту Краљевог дворца, одакле је тек 1923. године откопана, с тим што су многи документи од влаге били јако оштећени. Краљ Никола, на жалост, до краја живота није сазнао да је Архива спасена, па се „горко јадао и жалио како га никад никакав губитак у животу није толико дирнуо колико губитак те архиве, *йисане ризнице часћи и славе Црне Горе и куће Пејровића-Њеџоша*”.³²

6.

Књаз-краљ Никола I посебну је пажњу поклањао штампарству и штампарско-издавачкој дјелатности. Крајем 1860. или почетком 1861. године обновио је штампарију мањег капацитета коју је књаз Данило био набавио 1858. године. Будући да и та штампарија проширеног капацитета није задовољавала растуће потребе, између 1863. и 1865. године Књажевско црногорска државна штампарија комплетирана је новим штампарским и књиговезачким машинама; обезбијеђени су квалификовани штампарски радници (машиниста и словослагач, из Задра) и стални књиговезац, тако да је Штампарија била у могућности да пружа комплетне графичке услуге у Црној Гори. Колико је књаз Никола цијенио Штампарију и њену дјелатност, види се и по томе што је за „факторе” (управнике) постављао истакнуте личности културног и јавног живота црногорског (Јована Сундечића, Јована Павловића, Филипа Ковачевића, Милоша Драгића и др.), који ће бити покретачи и редактори угледних часописа и листова, које ће Никола I не само верификовати, већ и финансијски помагати и у њима сарађивати.

Државна штампарија је, захваљујући бризи црногорског суверена, крајем минулог и на освитку XX вијека била снабђевена солидним машинским парком и довољним количинама репроматеријала, тако да је спадала у ред модерних, солидно уређених (мањих) штампарских предузећа.³³ Њен машински парк је прошириван све до краја самосталности црногорске државе у Првом свјет-

³¹ Т. Р. Ђорђевић: *Цетињски музеј*. – Српски књижевни гласник, Београд, Нова серија, књ. XVIII, 1926, август, стр. 504.

³² Милош Живковић: *Пад Црне Горе*. Прилог српској историји за време од 23. септембра 1915. до 9. јануара 1916, Никшић, Беране 1935, стр. 158

³³ Др Душан Мартиновић: *Црна Гора у Гушениберџовој галаксији*. Историја црногорског штампарства од краја XV в. до 1916. г. Подгорица 1994, стр. 161.

ском рату, и био је толико опремљен да је могла и по опсегу и у погледу луксузности штампати најљепше књиге. Имала је ћирилицу, црквенословенску азбуку, латиницу и неколико сандука слова грчке азбуке. Посједовала је и књиговезницу са савременим књиговезачким машинама за разне врсте повеза и златотисак.³⁴

Перманентна брига за осавремењавање технолошког процеса путем набавке модерних штампарских машина и обезбјеђивања солидног кадра, трајала је све до краја 1915. године, што јој је омогућавало да поклања пажњу „на техничку страну израде” књижне продукције и тако стекне репутацију, која је, по мишљењу мјеродавних историчара штампарске вјештине, достигала ниво и квалитет штампарске израде у Српској државној штампарији у Београду.³⁵

Ваља нам овдје истаћи и једно куриозитетно питање из сфере правне регулативе за вријеме министровања Јована Павловића, што је било, свакако, уз пуну сагласност црногорског суверена Николе I. Наиме, министар Павловић је 6. марта 1891. предложио Државном савјету да Штампарија пређе у ресор Министарства просвјете и црквених послова Књажевине Црне Горе, уз образложење да ће тада и „државна каса више користи имати”. Пошто му је прихваћен предлог, министар је прописао „Правила за раднике у Књажевској Црногорској Државној штампарији”, која, заправо, имају снагу закона, у то вријеме јединственог на словенском југу и шире, будући да се „Правилима...” регулише осмочасовни радни дан и право на шестонедељни отказ. Значај ових правила је у томе што она први пут кодификује радно право у једној привредној организацији у некој јужнословенској земљи уопште.

Државна штампарија на Цетињу је континуирано радила од шездесетих година XIX в. до краја самосталности Краљевине Црне Горе. У прве двије деценије појавило се на свијет свега десетак књижевних дјела, неколико уџбеника из Србије адаптираних за потребе наставе у црногорским школама и прва издања за потребе администрације.³⁶ Почело се, дакле, скромно и са скромним ма-

³⁴ Ibidem.

³⁵ Властимир Будимировић: *Историја српских штампарских кућа*, Београд 1912, стр. 89.

³⁶ До поч. Првог свј. рата у Државној штампарији је објављено 629 монографских публикација (књига, брошура и др.). Међу књижевним дјелима треба споменути: „Похвалну ријеч говорену на цетињској пољани” (1862) од архимандрита Нићифора Дучића, „Повјесницу морала” (1863) од Николе Томазеа, „Јуначки споменик” (два издања 1864) Великог војводе Мирка Петровића, пјесме и поеме Јована Сундечића „Низ драгоценог бисера...” (1865), „Петров-дан на Цетињу 1865” (1865) и „Вршидбу” (1866), затим, поему „Снага народа” (1866) Љубомира Ненадовића и „Степеник” (1866) Н. Дучића; потом, „Прва знања за основне школе србске” (1868) и „Кратка историја србског народа за основне школе” (1868); Његошев спјев „Кула Ђуришића и Чардак Алексића” (1869) и „Сербобранке” (1870) –

теријалним и кадровским могућностима, и у таквим књижевним околностима године 1865. онда прослављени поп-пјесник Јован Сундечић (Голињево, 1825 – Котор, 1900) покренуо је хронолошки другу периодичну публикацију црногорску – књижевни алманах *Орлић*, који ће годишњак он и уређивати шест година узастопно – до 1870. (Уредиће и седмо годиште послје петнаестогодишње паузе – 1885!) У покретању *Орлића*, црногорски суверен Никола I имао је, несумњиво, одлучујућу улогу. Позвао је Сундечића да дође у Црну Гору 1864. и поставио га за свог секретара, повјеривши му уређивање овог гласила, дајући му пуну моралну и материјалну подршку. Једини је од црногорских аутора и сарађивао у овом алманahu, у којему је за 1867. објавио своју најпопуларнију пјесму „Онамо, 'намо!...”, потписујући је псеудонимом Млади Драго Драговић. Доцније ће, до краја независне Црне Горе у Државној штампарији бити коришћене графичке услуге за још 23 серијске публикације, за чије појављивање на свијет има и посебне заслуге Никола I.

Посебне заслуге припадају књазу Николи за појаву *Црногорца*, првјенца црногорске журналистике. На његову иницијативу покренуте су ове прве црногорске новине. Позвао је он крајем 1870. Сремца Сима Поповића (Товарник, 1844 – Улцињ, 1921), искусног и већ афирмисаног новинара и публицисту, и ставио му у задатак да изради програмску платформу за први лист у Црној Гори. Поповић је урадио програм повјереног му листа и обзнанио га у првом броју 23. јануара 1871. који је изашао „под дичнијем именом 'Црногорац' – како је то записао његов уредник, који је и поставио камен-темељац црногорском новинарству. „Црногорац” је, према тврђењу С. Поповића, излазио као незванични орган Црне Горе, „у којој доиста бирократска устројства нису продрла, но су кнез (!) у народ једно тијело, једна душа. *Црногорац* је подигнут да заступа словенске интересе уопште и да буде чисто народно гласило; а ко би о том још сумњао нека га узме па чита” – поручивао је уредник Поповић.³⁷ Па, ипак, био је то полузванични лист Књажевине Црне Горе, програмиран као недељник („Неђељни лист за политику и књижевност” – гласио је поднаслов листа!). *Црногорац* је излазио до 15. фебруара 1873, када је забрањено његово растурање на територији под турском и аустроугарском окупацијом, па је у априлу те године преименован у „Глас Црногорца”.

збирку патриотских лирских пјесама Которанина Риста Милића, те „Грахов лаз” (1870) Стевана Владислава Каћанског, и „Закон о телеграфу или брзојаву” (1870).

³⁷ Душан Ј. Мартиновић: *Луча њамам обузеша*. Библиолошки есеји, Цетиње 1995, стр. 354-355.

У историји црногорске журналистике „Црногорац” својом пионирском улогом заузима истакнуто мјесто и остаје као међаш и један од значајних извора за проучавање црногорске политичке, културне и економске историје. Он се може, уз то, третирати и у историји југословенског новинарства као један од првих узорних листова, са широм документарно-историјском вриједношћу, који је комплетно, у временској координати посматран, владао друштвеном и политичком проблематиком.³⁸

„Глас Црногорца” је, као природни наставак „Црногорца”, такође програмиран као седмични лист за политику и књижевност, почев од 21. априла 1873. излазио готово пет деценија – до 18. јуна 1922. године. И о њему је, као и о његовом претходнику, црногорски књаз Никола I својски бринуо и док је лист излазио на Цетињу и послије слома црногорске државе почетком 1916. године, када га је црногорска влада у емиграцији и издавала скоро шест година – од 22. јуна 1917. до 18. јуна 1922, када се угасио. За читаво то вријеме штампан је углавном у „Краљевској црногорској државној штампарији” у Неји-у код Париза, сем потоњих пет бројева у „Краљевској државној штампарији у Риму” пошто се краљ Никола преселио у Сан Ремо.

Са колико је бриге Никола I бринуо за књижевно и културно стваралаштво у Црној Гори и какав је његов улог у томе био, најљепше илуструје примјер обнављања књижевног часописа „Црногорка”. Као што је знано, први књижевни часопис у правом смислу био је „Црногорка. Прилог 'Црногорцу' за забаву, књижевност и поуку”, која је изашла у свега 23 броја 1871. године. Послије побједе црногорског оружја у ослободилачким ратовима 1876-1878. године уследио је дужи период мира, па се на Цетињу – центру културног и духовног живота Црногораца, око књаза – пјесника и културног прегаоца, скупила читава плејада већ афирмисаних интелектуалаца и креативних јавних радника, међу којима је било виспрених публициста, познатих књижевника и научника, чувених законописаца, који су своју љубав, знање и стваралачку енергију уграђивали у културну баштину Црне Горе (Јован Сундечић, Јован Павловић, Симо Матавуљ, Милан Јовановић-Батут, Лаза Костић, Јово Љепава, Валтазар-Балдо Богишић, Лујо Војновић, П. А Ровински и многи др.). То су најчешће били људи који су цијелог вијека остали досљедни борци против аустроугарске политике поробљавања и друге туђинске власти на Балкану, па су у слободарској и слободној Црној Гори нашли уточиште и погодан простор за стваралачко дјеловање, што је увелико доприносило њеном васколиком културном напретку. Атмосферу која је владала тада у црногорској пријестоници књижевни историчар Трифун Ђукић овако дочарава:

³⁸ Ibidem, стр. 377.

„Живот на Цетињу био је уређен и пун пјесничког одушевљења. Око књаза, који је био центар тога расположења, бјеше се окушило неколико књижевних радника, међу њима и Јован Павловић, публициста и историчар. Па како је 'Глас Црногорца' – који је тада излазио као политички и званични орган – био одвећ узан да представља духовни, а нарочито поетски израз те средине, то је одлучено да се опет покрене један књижевни лист. Посао је повјерен Павловићу и ријешено је да се само настави оно што је раније било започето.”³⁹

Књижевник Симо Матавуљ, тада професор Цетињске гимназије и члан Цетињског књижевног круга, још пластичније, као савременик, и аутентичније објашњава како је конкретно дошло до покретања „Црногорке” и бирања њеног главног и одговорног уредника Јована Павловића. Матавуљ, цитирајући ријечи књаза Николе, аутентично свједочи у „Биљешкама једног писца”:

„Ето у сусједству једнако говоре да ми само о злу мислимо, о рату! Тврде једнако да овијех пошљедњих година у моју државу није ништа урађено за културни напредак, премда има доказа много колико је учињено! Наумио сам дат један доказ више! Господине предсједниче (обраћа се Јовану Павловићу, предсједнику Цетињске читаонице – примј. Д. М.), одмах сјутра поручите једну добру штампарију, коју поклањам друштву читаонице. У ту ће се штампарију штампат један књижевни лист, у који ћу и ја, колико будем могао, судјеловат. Има ве, фала Богу, доста, који умијете пером владат и лијепе ствари приказиват, да се народ наш и просвијетли и оплемени! Ја сам вазда вјерова да је перо силније него мач и да то нијесам вјеровао, не бих га се ни лађа. Чусте ли у моје дјело ће рекох: да је наша земља не само јуначко гнијездо, но и гај пјевача!.. Ја желим да тај лист почне излазит, ако је могуће, још од нове године! Примате ли се за главног уредника, г. Јово!

– Врло радо! рече Павловић...”⁴⁰

Књажево обећање о набавци штампарије и предлог да се покрене „књижевни лист” ускоро су остварени. На освит 1884. године угледала је свјетлост дана „Црногорка”, седмични „лист за књижевност и забаву” (према данашњим стандардима ради се о часопису а не „листу”) Први број Павловићеве „Црногорке” појавио се 12. јануара и до свог 23. броја часопис је штампан у Државној штампарији, када је приспјела нова штампарија за Цетињску читаоницу и у њој ће се до престанка излажења часописа 4. јула 1885. вршити графичке услуге.

Тако је, дакле, заслугом књаза Николе отпочела рад Штампарија Цетињске читаонице за потребе часописа „Црногорке”, који је он иницирао и финанси-

³⁹ Трифун Ђукић: *Прељед књижевног рада Црне Горе од владике Василије до 1918. године*, Цетиње 1951, стр. 79.

⁴⁰ Симо Матавуљ: *Биљешке једног писца*, Цетиње 1975, стр. 202.

рао. Ова штампарија је радила само двије године (1884-1885) и касније се интегрисала са Државном штампаријом, јер се показало нецјелисходним њено постојање због „печатања” двије-три периодичне публикације (у њој су још штампани: „Зета” и „Орлић” за 1885), што ће рећи: нијесу јој капацитети били довољно искоришћени.⁴¹

На Цетињу је почетком фебруара 1894. основано Друштво „Горски вијенац”, које је наредне године покренуло мјесечни часопис „Лучу” (1895-1900). Касније се, 1897, Друштво „Горски вијенац” ујединило са Цетињском читаоницом. Године 1902. покренула је уједињена асоцијација нов часопис – „Књижевни лист”, који ће излазити свега двије године. И ове је часописе помагао књаз Никола.

Потпомагао је црногорски књаз оснивање и рад Акционарске штампарије у Никшићу (1898-1915). Када је Стево В. Врчевић (Котор, 1847 – Цетиње, 1907) као новинар и уредник из Дубровника, априла 1895. иницирао потребу за покретањем једног листа у Никшићу, Никола I је ту идеју прихватио са симпатијама, па је Врчевића и званично обавијестио о својој сагласности, интересујући се под којим би се условима он прихватио да уређује један такав лист. Врчевић је позван да дође на Цетиње, гдје је читава ствар перфектуирана. Након тога, С. Врчевић је учинио неопходне припремне радње за покретање листа и стварање његове програмске концепције. Да би се подухват реализовао, с краја 1897. и почетком 1898. године отпочеле су и организоване припреме за набавку једне штампарије. У свему томе видна је и незамјењива улога књаза Николе. С тим у вези, полузванични лист „Глас Црногорца” нотирао је:

„Неколицина замислише – мнозиња сложено прихватише, братски прискочише, а Књаз Никола, Премилостиви Господар коме је просвјета дневно-ноћна брига високо заштити, благонаклоно усвоји, великодушно дарова, – то је укратко историја наше штампарије”.⁴²

У знак захвалности акционари Штампарије у Никшићу послали су „дилижанцом” на Цетиње два своја изасланика: Обрена Никовића, окружног капетана, и Стевана Врчевића, као члана Иницијативног одбора, да у име грађана Никшића захвале Господару на разумијевању и подршци и „да га замоле за даљњу помоћ и високу заштиту”.⁴³

Убрзо су стигле са Цетиња, из Књажевске државне штампарије, штампарске машине и неопходни штампарски репроматеријал. Са штампарском пресом, словима, регалима и другом опремом, стигао је у Никшић и познати штампарски радник Перо

⁴¹ Др Душан Мартиновић: *Црна Гора у Гуштенберговој галаксији*, Подгорица 1994, стр. 168.

⁴² *Штампарија у Никшићу*. – Глас Црногорца, XXVII/1898, бр. 9, 28. фебруара, стр. 2-3.

⁴³ *Ibidem*.

Вукчевић, који је припремио Штампарију за рад, очистио је и монтирао, а затим у њој радио двије године као словослагач и управник, обучавајући двојицу помоћника (Лазара Вучуровића и Луку Савићевића) да наставе штампарско умијеће у граду под Требјесом. Ускоро се – 6. маја 1899. – појавио и лист „Невесиње”, због којег је Штампарија и основана. Пошто Никшићка штампарија није могла бити рентабилна, њен су дефицит покривали књаз Никола и цетињски Двор, из црногорског буџета.

На крају треба истаћи да је Никола I одиграо значајну улогу у прихватању и реализовању три величанствене културне манифестације: 400. годишњице Црнојевића штампарије 1893, 200. годишњице владајуће династије Петровић-Његош 1896, и 100. годишњице Његошева рођења 1913. године.

Закључак

Напослѣтку да завршимо сљедећим закључком:

За вријеме владавине посљедњег владајућег Петровића – Николе I дошло је до значајног културног препорода у Црној Гори, благодарећи конституисању националних установа: Цетињске читаонице, (1868), Позоришта „Зетски дом” (1884-1888), Народног музеја (1890), Државне библиотеке (1893), Државног архива (1895), континуираном раду Државне штампарије и живој штампарско-издавачкој дјелатности.

У књижевном часопису „Дан”, покренутом на Цетињу 1911. године, Уредништво је с правом констатовало како је у Црној Гори свака културна иницијатива од средине прошлог вијека долазила с врха државе. Заиста, такве иницијативе су долазиле „с врха” државе, или како се то некадашњим жаргоном говорило: „с највишег мјеста”, а то значи од Николе I Петровића-Његоша у првом реду, који је културном напретку „на слободном земљишту Црне Горе” највише доприносио, тако рећи, пуних пет и по деценија „и пером и ријечју и дјелом”.⁴⁴

Укратко: улога књаза-краља Николе I Петровића-Његоша у стварању институција културе у Црној Гори, у покретању листова и часописа и сарадњи у њима,⁴⁵ у прихватању величанствених културних манифестација – била је позитивна, незамјељива и у многим случајевима одлучујућа, па је самим тим и његов свеколики допринос културном развоју Црне Горе немјерљив.

⁴⁴ Дан, Цетиње, I/1911, бр. 1-2, стр. 2; Радивоје Шуковић: *Стогодишњица „Цетињске читаонице”*. – Стварање, Титоград, 1969, бр. 2, стр. 294.

⁴⁵ У цетињској периодици Никола I је објавио 74 библиографске јединице, које се одnose на његове пјесме, одломке из драмата, прокламације, посланице, пријестоне бесједе, говоре, интервјуе, наредбе и указе. Потписивао их је: псеудонимима (Млади Драго Драговић), иницијалима: К. Ц. Н., К. Ц. Никола и шифрама: * * *.

Др Душан МАРТИНОВИЧ

РОЛЬ КНЯЗЯ-КОРОЛЯ НИКОЛАЯ I ПЕТРОВИЧА НЕГОША
ПРИ ФОРМИРОВАНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КУЛЬТУРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ И
ВЫХОДЕ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ В ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

В истории редко можно встретить властелина какого-либо государства, который бы так благотворно повлиял на развитие культуры и образования своей страны, как это сделал Николай I Петрович Негош. Этому, несомненно, способствовало то, что он не был лишь государственным деятелем и полководцем, но и писателем, выдающимся деятелем культуры.

На княжеский трон он вступил 19ти лет, но уже и тогда ясно проявил интерес к культуре и образованию. В течение своего 58-летнего правления ему удалось увеличить территорию Черногории в 2 раза (1878 г.), а затем и в 3 раза (1912 г.), укрепить её политически и возвысить её культурный уровень. Как только после освободительных войн 1876-1878 г. г. наступил период мира, князь Николай приступил к культурному возрождению Черногории. Умело и систематически повёл он черногорское государство по пути культурного прогресса, основывая одно за другим необходимые учреждения: Национальный театр (1884–1888), Государственную библиотеку и Музей (1893), Национальный архив (1895), дал инициативу при выходе газет и журналов, обеспечивал им финансы и технику, занимался о развитии типографий.

Князь Николай сделал много, особенно если принять во внимание весьма скромное состояние черногорских финансов. Он создал учреждения, которые будут собирать, обрабатывать, хранить и беречь черногорское культурное наследие и которые дадут толчок дальнейшему культурному прогрессу и будут основой дальнейших культурных достижений. Благодаря его инициативе и моральной и материальной помощи в Черногории начали выходить периодические издания, в которых нашли отражение творческие силы, растущие с каждым днём.

О последнем суверену из черногорской династии Петрович-Негош - князе и короле Николаю I (1860-1918) написано достаточно много как о политике, государственном деятеле и полководцу, но мало известно о его вкладе в культурной жизни Черногории – в формировании национальных учреждений культуры, выходе периодических изданий и развитии типографической деятельности. В историографии такая роль князя-короля Николая отражена лишь мимоходом и поверхностно. Нет ни одной монографии, посвященной вкладу Николая I в культурное возрождение Черногории. Эта статья является первым научным исследованием такого рода.

